

Avelsplan för Svensk Fjällras

Rasen Svensk Fjällras

Bakgrund

Den svenska Fjällrasen av idag är sprungen ur den lantras av östligt ursprung som hållits i de norra delarna av Norden i minst 1000 år. Den organiserade aveln startade i slutet av 1800-talet. Vid ett möte i Östersund 1893 togs ett dokument fram som beskrev hur den svenska fjällrasen skulle se ut. Man började då också föra stamböcker länsvis över fjällrasen som sedan ersattes av en riksstambok år 1912. De norrländska lantraskornas antal uppgick vid slutet av 1800-talet till ca 400 000 kor.

1938 slogs rasföreningarna för svensk fjällras och svensk rödkulla samman och bildade Svensk Kullig Boskap (SKB). Någon sammanslagning av raserna i praktiken blev det dock inte utan raserna hölls i stort sett åtskilda. Stambokföring skedde i separata delar av stamboken.

Mot slutet av 1960-talet hade fjällkorna minskat kraftigt i antal och för att i viss mån locka bönder att behålla sina fjällkor istället för att byta ut dem mot moderna stora raser så började man att via seminverksamheten korsa in andra raser, bland annat SLB, SJB och västfinsk Rödkulla. Fortfarande fanns det dock bönder som värnade om den renrasiga svenska fjällkon, även om dessa i många år kämpade i hård motvind.

I början av 1990-talet började det bli riktig kris för fjällrasen då de flesta kor var halvsyskon och kusiner med varandra via fädernet och det fåtal renrasiga semintjurar som funnits tillgängliga. Det sattes då endast in en eller två nya tjurar per år i avel. 1993 startades Projekt Rädda Fjällkon (PRF) i samarbete mellan några bönder och WWF. Målet var att råda bot på den akuta bristen på obesläktat avelsmaterial och att rädda fjällkon som en mjölkras för framtiden. Detta ledde sedan till bildandet av Svensk Fjällrasavel på hösten 1995, som fortsatte arbetet enligt PRFs intentioner.

Rasen av idag.

Svensk Fjällras omfattar djur av den egna rasen som återfinns under raskod 41 (Fjällko) i kokontrollen samt till viss del under raskod 3 (SKB), om dessa har fjällrashärstamning. Till fjällrasen räknas även djur av den norska rasen STN och den nordfinska rasen PSK, med vilka ett historiskt och genetiskt samband finns.

Inom fjällrasen finns en särskild grupp som kallas fjällnära djur. Dessa djur härstammar på mödernet från besättningar i Biellojaure, Lillhärjeåbygget, Fatmomakke, Klövsjö, Funäsdalen och Särna. Dessa djur uppmärksammades i slutet av 1980-talet som en extensiv variant av fjällrasen, särpräglad av sin mångåriga vistelse i karg miljö med självhushållning. De har ofta avlats utanför stamboken även om deras gener kan spåras dit.

Samröret med STN-rasen går långt tillbaka, dels via den tämligen livliga handel som under gångna sekel förekom mellan Trøndelag och fjällrasens kärnområde i Sverige. Men även i mer formaliserade sammanhang efter det att aveln startades och en av de mer tongivande kolinjerna i tidig STN-avel köptes som exempel in till Norge från Funäsdalen. STN-tjurar och enstaka hondjur har i tre större vågor under 30-60-talen använts inom fjällrasaveln och idag finns det knappast en svensk fjällko som inte har STN-tjurar bakåt i sin härstamning. Ytterligare STN-material har använts för att bredda den svenska fjällrasen under 90- och 00-talen. Likaså har svenska hondjur och svenska semintjurar importerats till Norge och där spelat en stor roll inom STN-aveln. Idag uppgår den norska fjällkopopulationen till cirka 870 kor i kokontrollen, och är 2015 större än den svenska.

Vad gäller den Nordfinska boskapen PSK så finns samma handelssituation mellan svenska Tornedalen och norra Finland som i exemplet med STN. Djur fördes kontinuerligt åt båda håll över gränsen. Emellertid led PSK mycket svårt av andra världskriget då den aveln mer eller mindre totalt slogs i spillror varför den moderna påverkan av PSK på fjällrasen är begränsad. Sperma efter ett 25-tal fjällrastjurar har de sista 25 åren exporterats till Finland, och har där använts för att rädda PSK-populationen från inavel. Dryga dussinet hondjur av fjällras har de sista åren sålts till Finland. Enstaka djur har gått den andra vägen varav en tjur med finskt ursprung samlats i Sverige och finns i genbanken samt ytterligare en semintjur importerats i fryst tillstånd och även den återfinns i genbanken. Antalet nordfinska kor i kokontroll i Finland är ca 100.

Utbytet av avelsdjur mellan dessa tre fjällraspopulationer sker om situationen anses så kräva för att hålla en genetisk bredd eller för att vidmakthålla eller förbättra rasens produktionsförmåga eller exteriöra kvaliteter. Idag är de sista anledningarna de viktigaste då den genetiska bredden på fjällraspopulationen är stabil via den idag goda tillgången på obesläktade tjurar. Till Norge kan idag i praktiken endast frusen sperma, samlad på Viking Genetics anläggningar passera gränsen på grund av gällande regelverk. Äldre genbankssperma kan heller inte flyttas över gränsen då denna inte framtagits enligt idag gällande EU-regler vilket även gäller utbyte med Finland. Med Finland är utbyte av avelsdjur lättare på pappret men det är i praktiken väldigt kostsamt att flytta levande djur, så även där är frusen sperma det mest ändamålsenliga sättet att utbyta avelsmaterial.

Antalet fjällkor i officiell mjölkboskapskontroll i Sverige under ras 41 var i januari 2016 ca 490. Dessa kor utgör basen i aveln. Det totala antalet fjällkor av honkön i landet uppgår till ca 2600, ca 300 av dessa är fjällnära. Antalet fjällrastjurar tillgängliga via semin i Sverige var vid samma tidpunkt 280, varav ca 140 tjurar har så litet spermalager att de betraktas lagda i genbank och i praktiken endast används för framställning av nya semintjurar. Ett 40 tal gårdstjurar används årligen. Cirka 20 % av de fjällnära korna mjölkades 2014.

Föreningen Svensk Fjällrasavel

Svensk Fjällrasavel bildades 1995 för att i möjligaste mån verka för att återskapa den genetiska bredden på fjällrasen som fanns i slutet på 1960-talet, innan korsningsaveln började.

Föreningen för sedan starten en stambok enligt av Jordbruksverket fastställda regler och samarbetar med Jordbruksverket och Viking Genetics om framtagande av nya tjurar till seminverksamheten enligt fastställd avelsplan. Utöver detta arbetar föreningen med information och rådgivning kring fjällrasen.

FJÄLLRASEN

Identifiering och registrering av djur

Identifiering och registrering av djur sker enligt de regler som finns i jordbruksverkets föreskrifter (SJVFS 2007:12) om märkning och registrering av nötkreatur, samt de kompletterande regler för härstamningsregistrering och faderskapsbestämning som gäller för officiell kontroll via Växa Sverige.

För de fjällnära djuren förs, efter stämmobeslut 2004, dessutom ett särskilt register av föreningens Fjällnära kommitté.

Rasens kännetecken

Fjällkon är av utpräglad mjölktyp. Kroppsvikten kan variera mycket men ligger oftast mellan 400 och 450 kg levande vikt. Båda könen är hornlösa även om enstaka behornade, helt renrasiga djur kan förekomma. Fjällrasen har oftast vit grundfärg med prickar, fläckar, fält eller helt färgade sidor i svart, röd eller grå färg. Enfärgade vita, svarta, röda eller gråa djur är dock också vanligt förekommande. Rasen kännetecknas av utmärkta torra ben och bra klövar och en i övrigt ganska gracil benstomme. Djuren har ett livligt, kärvtänligt temperament, som tillsammans med den goda rörligheten och den goda fodersökningsförmågan gör fjällrasen mycket lämpad som mjölkproducent på naturbetesmarker och skogsbeten i t ex fåbodbruk eller i ekologisk mjölkproduktion. Fjällrasen är en omvittnat bra grovfoderomvandlare. Fjällkon visar tydlig brunst, och har en god fertilitet. Mjölakens innehåll av de viktiga B-varianterna av Kappa-kasein och Beta-lactoglobulin tillhör världens främsta. Detta gör fjällrasens mjölk synnerligen väl lämpad för ostproduktion.

Fjällrasen har historiskt alltid hållits för sin mjölkproduktion där man med små medel ändå nått en nöjaktig produktion. Köttproduktionen har alltid varit en sekundär fråga och i stort sett bestått av utslagsdjur från mjölkproduktionen.

De fjällnära djuren är i allmänhet lite mindre.

Avelsmål

Målsättningen för aveln är att förbättra de för djurägaren ekonomiskt viktiga egenskaperna. En god avkastningsförmåga är därför av största vikt för att hävda rasen inför framtiden. Sedan arbetet med att bredda fjällrasen genetiskt startade på allvar under första halvan av 1990-talet har inte avkastningen ökat som den gjort för de andra mjölkraserna. Detta beror på att breddningen av rasen har skett genom användande av material ur genbanken, som stammar från 1950- och 1960-talen. Detta innebär att avkastningen i rasen i stort sett stått stilla, medan andra mjölkraser har ökat sin avkastning med i snitt c:a 2000 kg mjölk de gångna 20 åren. Detta har gjort att fjällrasens ställning i ladugårdarna har märkbart försvagats.

För de fjällnära djuren är det huvudsakliga målet att bevara och spara den variation som finns inom gruppen och slå vakt om dess särart som extensiv mjölkko. På kort sikt är det viktigaste målet att öka antalet djur inom gruppen genom att använda så många tjurar i avel som möjligt och undvika nära släktskapsavel. Om ytterligare material behöver tillföras den fjällnära gruppen för att säkerställa tillräcklig genetisk bredd kan detta göras efter förslag från Fjällnära Kommittén och beslut av styrelsen.

Motverka inavel

Breddningen av rasen som skett genom det hittills tillämpade gruppavelssystemet har medfört att risken för inavel i stort sett har eliminerats. Detta viktiga avelsmål har alltså uppnåtts vilket medför att avelsarbetet nu kan inriktas på andra mål.

God avkastning och goda kaseiner

Den kanske viktigaste möjligheten för att öka fjällkons attraktivitet som mjölkko är att genom avel förbättra mjölkens innehåll av goda kaseiner. Här avses Kappa-kasein B, Beta kasein A2 och B samt Beta lactoglobulin B. Samtliga dessa kaseiner är viktiga vid förädling av mjölken och ger fjällrasen en möjlighet att stärka sin konkurrenskraft inom mejeriproduktionen. De egenskaper som de goda kaseinerna ger mjölken är även positiva i det traditionella fäbodbruket. Att öka andelen goda kaseiner i fjällrasen blir därför ett viktigt mål för avelsarbetet jämte en god avkastningsförmåga.

Exteriör och djurhälsa

Vad gäller exteriören är en fortsatt förbättring av juvrets form och anfästning viktig. I övrigt bevakas via NAT (Nämnden för avkommebedömning av tjurar) att de utmärkta egenskaperna för lynne, ben och fertilitet behålls på dagens goda nivå. Säkra avelsvärden för sjukdomsresistens är svåra att få fram men dessa beaktas utifrån djurhälso- och därigenom ekonomisk synpunkt när sådana uppgifter finns. Just djurhälsoaspekten och att avla mot en ännu mer hållbar och funktionell ko är en viktig utmaning för att möta framtidens krav.

Avelsarbetets genomförande

Styrelsen i Svensk Fjällrasavel tillsätter en avelskommitté bestående av tre personer som ansvarar för att intressanta tjurmödrar semineras med den bäst lämpade tjuren. Avelskommittén genomför årligen ett antal besök ute hos lantbrukare för att besikta potentiella tjurmödrar och intressanta tjurkalvar, dessutom utarbetas i samarbete med lantbrukaren en avelsplan för ett optimalt utnyttjande av populationens genetiska resurser.

Alla tjurmödrar ska komma från besättningar där djuren mjölkas och är anslutna till kokontrollen, dvs. de hålls *in situ*. Förutom de ovan nämnda avelsmålen läggs stor vikt vid att hela tiden ta fram nya tjurar med lättanvända (obesläktade) härstamningar oftast via att använda äldre genbankstjurar som tjurfäder för att på så vis säkra och om möjligt ytterligare öka den genetiska bredden. Ett mål är att andelen använda ungtjurar i besättningarna ska ligga på minst 70 %, på så vis blir risken minimal för att någon enskild tjur tillåts att bli dominerande, s k matadoravel. Som exempel kan anges att 2013 levererades 3488 doser till fjällkoägarna av 76 olika tjurar.

Det, såvitt vi kan bedöma, bästa tjurmodermaterialet kombineras med bra avkommebedömda fjällrastjurar med beaktande av att försöka kombinera även bruksegenskaperna så att eventuella svaga sidor kan förbättras. Dessutom görs riktade parningar med en del äldre tjurar som anses behövas för att hålla tillräcklig härstamningsmässig bredd på rasen. Extra stor tonvikt läggs då på att använda tjurmödrar ur produktionsstarka och exteriört framstående kofamiljer. Resultatet av dessa parningar erbjuds Viking Genetics för inköp och uppfödning.

Tjurkalvar som inte köps av Viking Genetics bevakas. Om de utvecklas bra och är hanterbara kan de senare komma ifråga för spermasamling på Alebäck. Här samlas och fryses sperma, i Jordbruksverkets regi. Till urvalet av tjurar för Alebäckssamlingarna tillkommer även material där huvudsaklig vikt lagts vid den härstamningsmässiga bredden. Äldre tjurar ur genbanken testas om möjligt med en eller ett par söner via Alebäck via dottergrupper och/eller söner för att få ett grepp om vilka anlag tjuren nedärver, speciellt på brukssidan.

Jordbruksverkets verksamhet med samling och djupfrysning av sperma från fjällrastjurar utgör en viktig förutsättning för bredden på avelsarbetet. Men förutsätter även att insemination används av djurägarna som ett avelsinstrument. Flera av de senaste decenniets tjurfäder till Viking Genetics är hämtade från Alebäckssamlingarna.

Stort arbete läggs även på att bevaka och dokumentera dottergrupper efter privata tjurar, använda ute i besättningarna, för att den vägen leta efter intressanta tjurmödrar. Ett komaterial, som är anslutet till officiell mjölkboskapskontroll, och ett lämpligt antal privata tjurar, använda ute i besättningarna, är förutsättningar för ett avelsarbete som ska kunna påverka rasen i riktning mot avelsmålet.

Föreningen avser att utföra DNA-tester av tjurmaterialet för att säkerställa att de för ystningen så viktiga mjölkproteinerna förankras i rasens arvs massa.

Handjur som används i aveln skall från och med 2011 vara född i en besättning ansluten till kokontrollen. Tjuren ska ha två normala testiklar och tjurmodern ska ha två normalt utvecklade äggstockar. Detta skall intygas av legitimerad veterinär eller husdjurstekniker. Tjuren får inte vara ett resultat av en far/dotter- eller mor/son parning.

För de fjällnära djuren gäller inte kravet på att tjuren skall vara född i en besättning ansluten till kokontrollen, dock är det önskvärt att tjurmödrarna har hållits in situ. I övrigt gäller samma krav.

För att ett djur ska räknas som renrasigt ska djuret i fråga ha far och morfar som är godkända fjällrastjurar, samt att modern ska ha 80 % fjällras i härstamningen.

Stambokföring och hypoplasi

Föreningen rekommenderar stambokföring av gårdstjurar och hondjur.

För stambokföring av fjällkor gäller sedan 1940-talet kravet att en ko ska ha intyg om normalt utvecklade äggstockar för att få införas i föreningens riksstambok. Intyget skall vara utfärdat av legitimerad veterinär eller husdjurstekniker. För tjur gäller även där sedan 1940-talet att han ska ha två normalt utvecklade testiklar och en mor med normalt utvecklade äggstockar för att få införas i riksstamboken. Svensk Fjällrasavel fortsätter den viktiga traditionen.

Utöver stambok förs en särskild förteckning över fjällrastjurar som används på gårdarna som gårdstjur. Denna förteckning uppdateras kontinuerligt.

Föreningen har även börjat bygga upp en databas med inläggning av rasens alla stambokförda djur samt de kvarvarande idag levande kolinjerna för att få en så total kartläggning av rasens genmassa som möjligt.

En viktig del av avelsarbetet är att se till att könskörtelhypoplasin hålls på nuvarande låga nivå.

Föreningen hjälper djurägare att upprätta seminerings-/betäkningsplaner, ger råd vid riktade parningar på tjurmödrar samt bistår vid förmedling av livdjur.

Utvärdering och analyser.

För att kunna göra en säker utvärdering av avelsarbetet behöver vi tillgång till de uppgifter som Växa Sverige har i sin databas. Hittills har det varit stora svårigheter att få ut dessa uppgifter. Föreningens avelskomite har via kontakter med de djurägare man känt till fått ut viss men inte fullständig information gällande detta. Vi förutsätter att Växa Sverige inom kort kommer att tillmötesgå oss vad gäller dessa uppgifter så att vi kan fullfölja målen i avelsplanen och uppfylla de av Jordbruksverket ställda kraven.

Hållbart nyttjande

Alla djur som används inom avelsarbetet bör hållas på ett traditionellt sätt och mjölkas. Mjolk behöver ingalunda levereras till något mejeri, utan det viktigaste är att djuren används på samma sätt som man gjort i flera hundra år, d v s mjölkas och hanteras. Kött har aldrig varit en primärproduktion för fjällrasen utan en biprodukt av mjolkproduktionen, så måste vi fortsätta göra om vi ska kunna bevara fjällkon som den unika koras hon är. Grunden för ett hållbart nyttjande är att få så många djur som möjligt anslutna till kokontrollen.

Genom föreningens arbete har en tillfredsställande genetisk bredd uppnåtts inom fjällrasen. Övergången från gruppavelssystemet till att avla mot goda kaseiner måste ske under fortsatt noggrant bevakande av den genetiska bredden. Den frysta genbanken av tjursperma omfattar ca 280 tjurar, och vi har också tillgång till de norska och finska genbankerna av fryst tjursperma. Detta talar sammantaget för att den genetiska bredden kommer att kunna upprätthållas även i framtiden. Det register som föreningen bygger upp blir ett viktigt instrument för att bevaka detta.

Denna avelsplan för fjällrasen skall vara föremål för regelbunden omprövning och ha den giltighetsperiod som Jordbruksverket beslutar.

Avelsplanen är antagen av styrelsen för Svensk Fjällrasavel den 2 mars 2016.

Robert Eklundh, vice ordförande